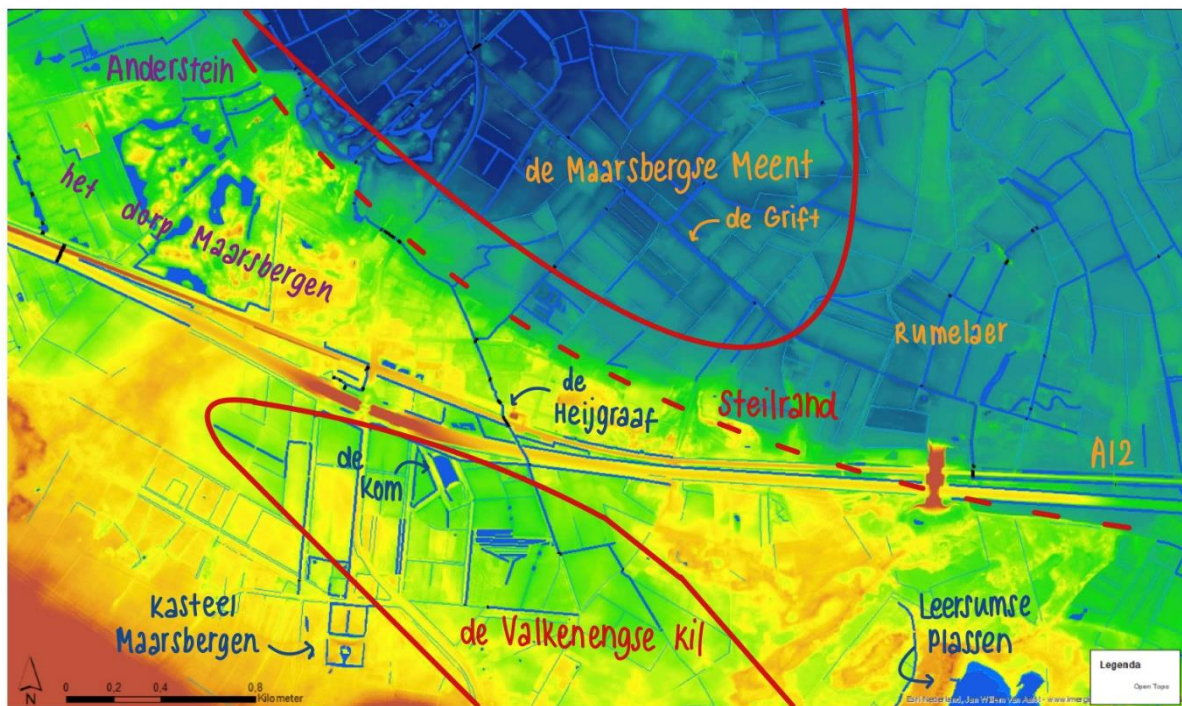

Oproep aan overheid, bedrijven en bewoners:

Behoud de Maarsbergse Meent als buffer- en natuurgebied

Maarsbergen betekent 'moeras bij de berg'. Vanwege de geologie en aardkundige waardenⁱ was er aan de voet van de Heuvelrug bij Maarsbergen altijd water in overvloed. Zoals op onderstaande hoogtekartaart te zien is, is er sprake van een natuurlijke drempel bij Maarsbergen die evenwijdig loopt aan de steilrand (**Figuur 1**). Hierdoor ontstond een kil, een watergeul tussen de Heuvelrug en de dekzandrug. In deze Valkenengse kil bleef het water achter deze drempel staan. De Valkenengse Kil was daardoor zeer moerassig.

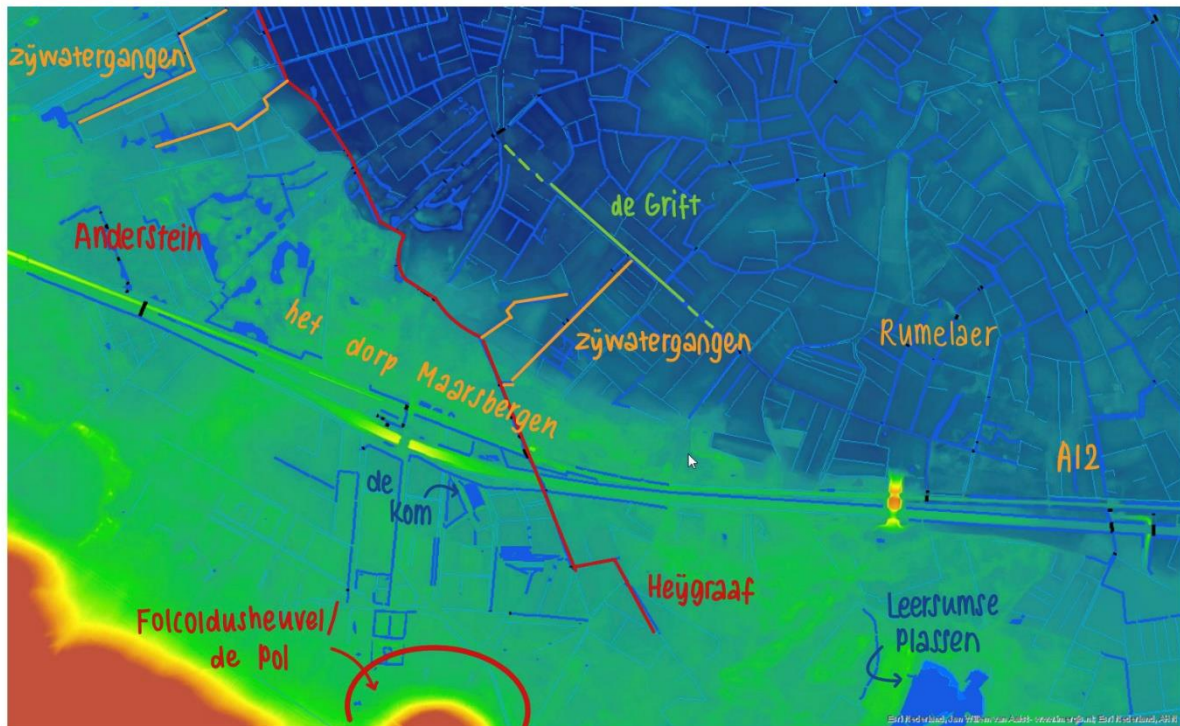

Figuur 1. Kaart gebaseerd op het actueel hoogtebestand Nederland (AHN). De Valkenengse Kil is het groene, omcirkelde gebied dat door hoger gelegen gebied (geel, oranje) is omringd. De Maarsbergse Meent is het (donker) blauwe gebied aan de bovenzijde van de kaart. Bijzonder is de steilrand ten noorden van Maarsbergen: een heldere scheidslijn tussen de hogere en lagere gronden van Maarsbergen. Deze steilrand is waarschijnlijk ontstaan kort na de laatste IJstijd toen hier een toendraklimaat heerste. Het zand dat tijdens ijzige stormen van de bergrug werd afgeblazen, werd neergelegd aan de voet van de berg. Waarschijnlijk was er toen al vegetatie aanwezig in het lagere deel van de vallei. Het afgestoven zand kwam niet verder dan deze vegetatie en vormde zodoende een steilrand.

Sinds de Middeleeuwen werd het moerasgebied bij Maarsbergen door menselijke handelingen steeds verder drooggelegd (**Figuur 2**). Een van de oudste gegraven waterlopen aan de noordkant van de Heuvelrug is de Heijgraaf. Deze waterloop werd in de Middeleeuwen door de Norbertijnen van de proosdij te Maarsbergen (het huidige kasteel) gegraven om het water uit de Valkenengse Kil en het Leersumse veld af te voeren naar de Grift, en vervolgens naar de Heiligenbergerbeek. De oudste datering van de Heijgraaf is aan het begin van de 14^e eeuwⁱⁱ, maar waarschijnlijk is de Heijgraaf dan al reeds een tijd in gebruik (vermoedelijk vanaf de 12^e eeuw).

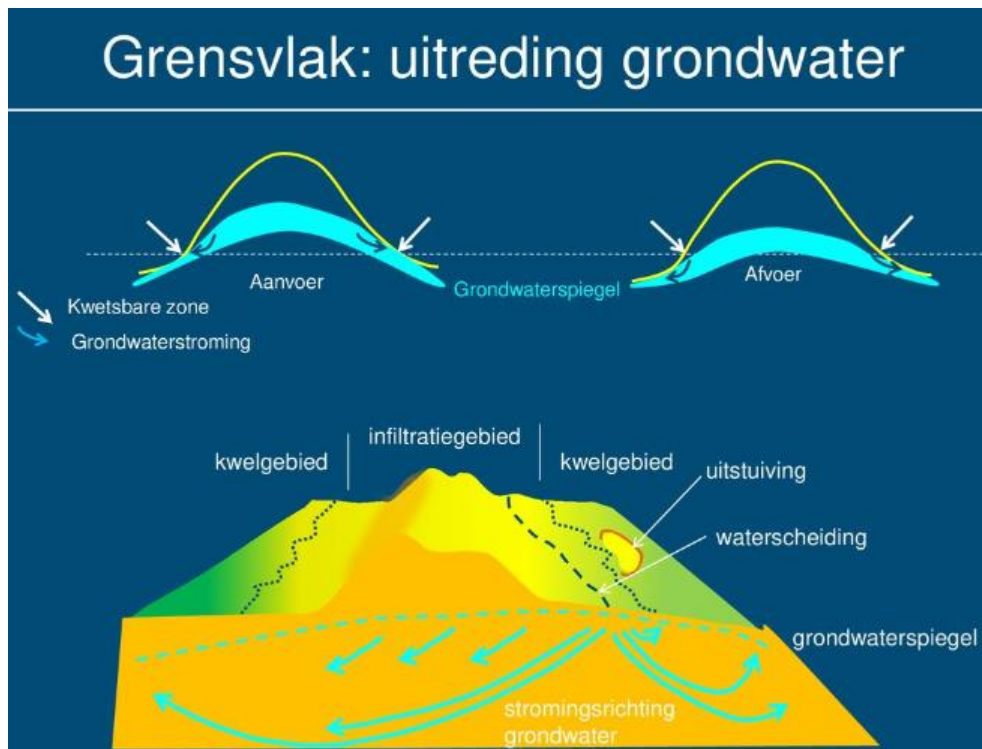
In de 16^e eeuw werd het gebied verder drooggelegd door het graven van de Schoonebeeker grift ('de Grift'). Daarmee was de drooglegging van het gebied rond Maarsbergen echter nog niet ten einde.

Verdere verdroging trad op als gevolg van de aanleg van zijwatergangen van de Heijgraaf, toenemende onttrekking van grondwater voor drinkwater, verdere verlaging van het peil in watergangen, en recent steeds meer onttrekking van grondwater voor agrarische en andere bedrijven.

Figuur 2. Drooglegging van het moerasgebied bij Maarsbergen. De Heijgraaf is aangegeven met een rode lijn die A12 en spoorlijn kruist. Ten noorden van de spoorlijn is te zien dat de Heijgraaf een tweetal aftakkingen heeft om het water versneld af te voeren. De Grift loopt ten noorden van de Heijgraaf. Op deze kaart is slechts een beperkt deel van de Grift ingetekend. De Heijgraaf en de Grift zorgen voor een versnelde afvoer van kwelwater uit de Utrechtse Heuvelrug en zorgen voor verdroging van het omliggende, lagere gebied én van de hoger gelegen gronden (Utrechtse Heuvelrug).

Onder de Utrechtse Heuvelrug bevindt zich een grote waterbel, die in meer dan honderd tot duizend jaar is gevormd als gevolg van neerslag die in al deze jaren is gevallen (infiltratie) (Figuur 3). Deze waterbel drukt het water aan de zijkant de berg uit. Aan de voet van de berg waar de Valkenengse Kil en de Maarsbergse Meent zijn gelegen, komt het grondwater naar boven. Dit uittredende grondwater wordt kwelwater genoemd. In de Valkenengse Kil is het kwelwater enkele maanden tot jaren onderweg geweest van het moment dat het als regenwater op de berg viel en het verderop - aan de voet van de berg - weer omhoog kwam. Hoe verder van de berg af, des te langer de afstand en de tijdsduur voordat het kwelwater weer aan de oppervlakte komt. Zo is het kwelwater dat in de Maarsbergse Meent omhoog komt, honderden tot tienduizendjaren onderweg geweest. Het grondwater is tijdens zijn reis gezuiverd door het zandbed waar het doorheen gestroomd is. Tevens is dit grondwater tijdens de reis verrijkt met mineralen, waaronder calcium. Naarmate het grondwater een langere reis heeft gemaakt, is het calciumgehalte hoger en het zuurgehalte van het water lager. Dit maakt dat kwelwater in principe zeer schoon en bovendien basisch van karakter is. Het kwelwater van de Valkenengse Kil en de Maarsbergse Meent is daardoor van hoge waterkwaliteit. Dit geldt ook voor de natuurlijke situatie van water in waterlopen als de Heijgraaf en de Grift.

Figuur 3. Waterbel onder Heuvelrug en daaruit voortkomende zijwaartse grondwaterstroming. Aan de voet van de berg kwelt het grondwater op in kwelgebieden.ⁱⁱⁱ

Historisch gezien was de kwelsituatie in de Valkenengse Kil en de Maarsbergse Meent beter dan op dit moment het geval is. De kweldruk vanuit de Heuvelrug was vroeger zo groot dat boeren ten noorden van Maarsbergen buizen in de grond sloegen waar het water spontaan uit opwilde. Dit water uit zogenoemde *nortonpijpen*, werd onder andere gebruikt voor het reinigen en het koelen van de melkbussen. Voor het gemeentehuis van Woudenberg stond een fontein waar het water door zo'n pijp naar boven werd gedrukt en deze fontein werkte zonder enige andere voorziening. Hoe waterrijk de omgeving van Maarsbergen in de zeventiende eeuw was, is te zien in **Figuur 4**.

Figuur 4. Uitzicht op het water van de Valkenengse Kil bij Maarsbergen vanaf de Folcoldusheuvel (een vooruitgeschoven heuvel van de Utrechtse Heuvelrug).^{iv}

Het gebied rond Maarsbergen heeft altijd een hoge natuurwaarde gekend. Diverse professionele en amateur-botanici kwamen naar dit gebied vanwege de bijzondere flora (**Figuur 5**). Het nat schraalland van landgoed Anderstein, dat in deze strook ligt, is een van de botanisch rijkste gebieden van de provincie (**Figuur 6**). Ook de natte en vochtige schraallanden van het Kombos kennen een hoge natuurkwaliteit. De bossen en natuurterreinen van landgoed Maarsbergen en het Leersumse veld zijn uitzonderlijk van kwaliteit.

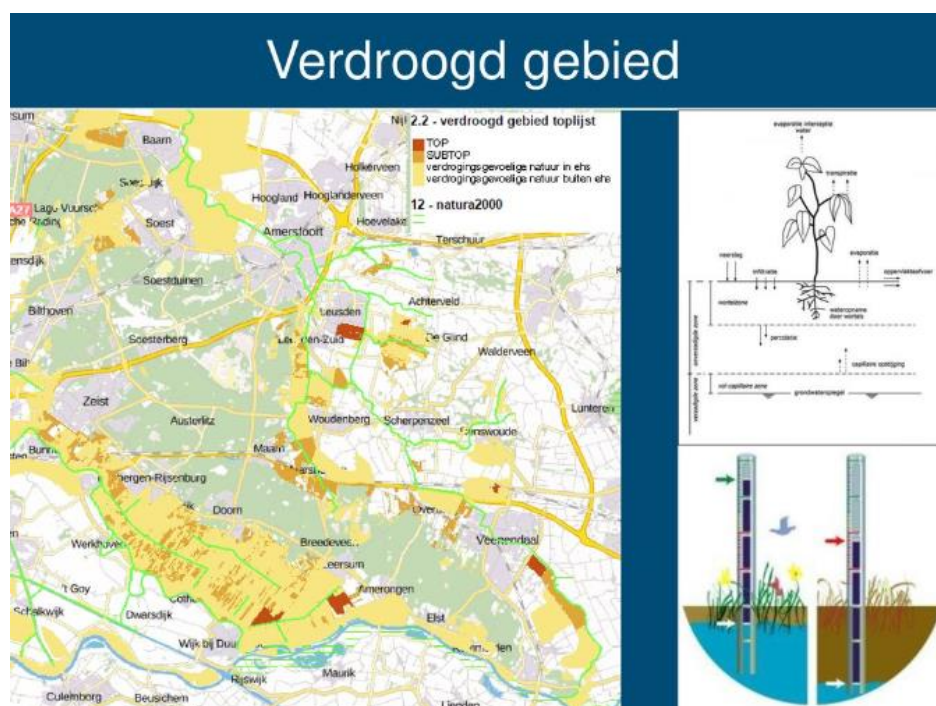
Figuur 5. Jan Andries du Bois, kasteelheer te Maarsbergen in de eerste helft van de 19^e eeuw, tevens amateur botanicus (schilder onbekend, collectie Dorpskerk Maarsbergen).

Figuur 6. Kenmerken natte natuurterreinen in de kwelzone bij Maarsbergen.ⁱⁱⁱ

Door de verdroging van de Valkenengse Kil en de Maarsbergse Meent is de hoeveelheid uittreidend grondwater in de loop van de eeuwen steeds verder teruggelopen en is ook de kracht (de kweldruk) in dit gebied ernstig verminderd. De laatste decennia is dit proces nog sneller verlopen dan in de eeuwen daarvoor.

De Valkenengse Kil en de Maarsbergse Meent zijn van wezenlijk belang voor komende generaties. Als deze onbebouwde gebieden aan de voet van de Heuvelrug nog verder zouden verdrogen bijvoorbeeld als gevolg van verdere bebouwing/verstedelijking, betekent dit niet alleen teloorgang van de unieke ecologische en hydrologische systemen ter plekke: de noordflank van de Heuvelrug met oude bossen, natuurterreinen en waardevolle waterpartijen zal daardoor ernstig worden aangetast. Op dit moment behoren de Valkenengse Kil en de Maarsbergse Meent al tot de subtop van verdroogde gebieden (**Figuur 7**).

Figuur 7. Valkenengse Kil en Maarsbergse Meent bij Maarsbergen: behorend tot de subtop van verdroogde gebieden.ⁱⁱⁱ

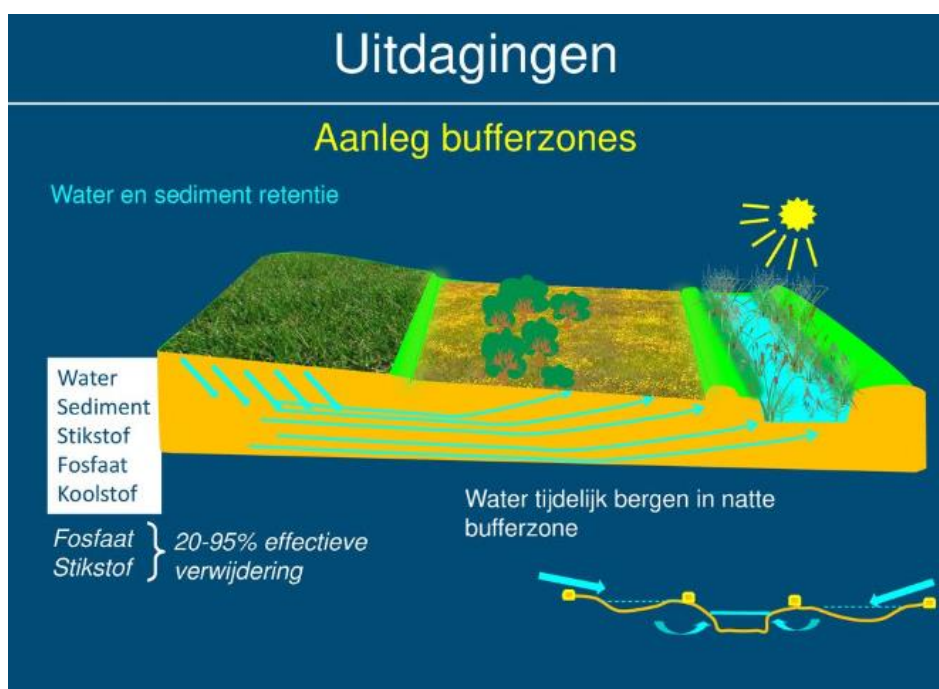
De snelle afstroom van water uit het gebied door waterlopen als de Heijgraaf en de Grift moet worden tegengegaan om de verdroging succesvol te kunnen aanpakken. Belangrijk is dat Provincie, Waterschap en Gemeente hiervoor de benodigde maatregelen nemen, zodat de kweldruk in de Valkenengse Kil en de Maarsbergse Meent niet verder teruggloopt en zoveel als mogelijk is, wordt hersteld.

Tegelijkertijd is het ook belangrijk dat deze overheidsinstanties meer en betere maatregelen nemen om de waterkwaliteit van de Heijgraaf en de Grift te verbeteren. Zo zou het oppervlaktewater dat nu op de Heijgraaf wordt geloosd, daar niet meer in terecht moeten komen. Oppervlaktewater afkomstig van wegen en woonwijken heeft een te slechte waterkwaliteit om op het van nature zuivere water van de Heijgraaf en/of de Grift geloosd te worden. Ook dient de Gemeente meer werk te maken van het voorkomen van overstorten van rioolwater, en het opsporen en opheffen van verkeerd aangesloten rioolaansluitingen op watergangen met van nature hoge waterkwaliteit.

De Provincie, Gemeente en Waterschap zouden nog meer maatregelen moeten nemen om de waterkwantiteit^v en -kwaliteit rond Maarsbergen te verhogen. Belangrijk is dat bedrijven geen vergunningen krijgen om schoon water aan de bodem te onttrekken voor laagwaardige functies. Drinkwaterbedrijven dienen de koers te verleggen naar het winnen van drinkwater uit rivierwater in plaats vanuit de grond. Agrarische en andere bedrijven en particulieren dienen gestimuleerd te worden om te investeren in het opslaan en het vasthouden van regenwater. Het slaan en benutten van waterputten voor bijvoorbeeld het beregenen van landbouwgrond of het schoonmaken van bedrijfswagens moet worden tegengegaan.

Ten slotte is de ruimtelijke ordening waarschijnlijk het belangrijkste beleidsinstrument om verdroging en verarming van de natuur tegen te gaan. Als in het kader van de ruimtelijke ordening de Maarsbergse Meent door Provincie en Gemeente worden aangewezen als buffer- en natuurgebied, kunnen meerdere doelen in één keer worden verwezenlijkt. De Maarsbergse Meent kan als buffer- en natuurgebied meerdere belangrijke maatschappelijke functies vervullen (**Figuur 8**). Namelijk:

- het voorzien in een strategische watervoorraad van hoge kwaliteit;
- het verkrijgen van hoogwaardige natuur en biodiversiteit vanwege de gradiënten en de bijzondere hydrologische situatie;
- het voorzien in een prachtig gebied voor rustige recreatie;
- de uitbreiding van boslocaties en het tegengaan van klimaateffecten en de stikstofproblematiek (door vastlegging van CO₂ en goed bodemgebruik).

Figuur 8. Schematische weergave van de wijze waarop de Maarsbergse Meent als bufferzone kan functioneren. De inrichting van een bufferzone is zeer belangrijk en vormt tevens een grote uitdaging voor de overheid, bedrijven en particulieren.ⁱⁱⁱ

Na eerdere zware ingrepen tegen de natuur, zoals de aanleg van een bedrijventerrein en uitbreiding van infrastructuur, zou de overheid door de vorming van een buffer- en natuurgebied in de Maarsbergse Meent (inclusief de Heijgraaf en de Grift), een enorme impuls geven aan natuur, biodiversiteit en landschap van de noordflank van de Utrechtse Heuvelrug.

Provincie, Gemeente en Waterschap hebben de verantwoordelijkheid te voorkomen dat belangenafwegingen zo uitvallen dat de toekomstige generaties te maken krijgen met een gedegradeerd gebied. Naast de overheid, zijn ook bedrijven en bewoners ervoor verantwoordelijk dat de bron van ons bestaan niet verder wordt aangetast, of beter nog: zoveel als mogelijk is, wordt hersteld.

De waterbel onder de Utrechtse Heuvelrug en het opwellende water aan de voet vormen onze strategische watervoorraad. Laten we ervoor zorgen dat deze zoetwatervoorraad van hoge kwaliteit tot in lengte van dagen aanwezig blijft.

ⁱ Aardkundige waarden kunnen worden gedefinieerd als de onderdelen van het landschap die ons iets vertellen over de natuurlijke ontstaanswijze van het gebied. Het zijn dus onderdelen die gevormd zijn door bijvoorbeeld de inwerking van wind, ijs en water.

ⁱⁱ Oudste datering van de Heijgraaf in de Regesten Abdij van Berne, 1134-1400, nr. 344, 5 april 1370.

ⁱⁱⁱ Bron: "Utrechtse Heuvelrug: de rol van water en een droge stuwwal" Piet Verdonschot, UvA, WUR, Alterra

^{iv} Schilderij Allaert van Everdingen omstreeks 1675 (particuliere collectie).

^v Waterkwantiteit duidt op de hoeveelheid water die aanwezig is.